

Oprukkende steden bedreigen oud landschap

MIDDELEEUWSE POLDER MASTENBROEK BELVEDEREGBIED BIJ UITSTEK

Stoomgemaal Mastenbroek met z'n hoge schoorsteen is een grote toeristische trekpleister. Foto's Frans Paalman.

Als het over de Kop van Overijssel gaat, denkt bijna iedereen aan de waterrijke streek met de Beulakker- en Belterwiede, Giethoorn en de Weerribben. Ten zuiden van het Zwartewater ligt echter nog een ander interessant gebied: Kampereiland en de polder Mastenbroek. Daar is op 31 augustus de Landelijke Heemschutdag.

Over de Weerribben is al (overigens terecht) heel veel geschreven, het gebied is in trek bij watersportliefhebbers en vakantiegangers. In de zomermaanden is het er stampvol toeristen die allemaal achter elkaar over de smalle fietspaden langs kanalen en sloten rijden. In het voorseizoen ziet men er vooral veel 65-plussers, meestal gestoken in het obligate aow-tenue (een witte pet en een kakikleurig jack) die genietend op de terrassen zitten of langs het water fietsen.

Kampereiland en Mastenbroek zijn rustiger en dat is begrijpelijk, voor vermaakzoekers is daar niet zo veel te vinden. De ware liefhebber met oog voor historie komt er echter volop aan z'n trekken. Mastenbroek bijvoorbeeld is een van de oudste polders van ons land. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Kampereiland en Mastenbroek in de nota Belvedere en op de 'cultuurhistorische waardekaart van Nederland' zijn aangewezen als zeer waardevol.

Het Kampereiland is niet helemaal een product van de mensen die er woonden, het is grotendeels een aanslibsel van de IJssel. De rivier deed wat hij wilde en koos steeds weer een andere loop naar de zee, bij hoog water zette zich slib af in de rietkragen en zo groeide het land aan. Als het land hoog genoeg was werd er een dijk om gelegd, het Kampereiland werd dus bij stukjes en beetjes groter. De ontginning begon vanaf 1000 na Chr. en dat ging zo door tot in de 18de eeuw. De boeren die de terpboerderijen bewoonden hielden zich voornamelijk bezig met de veeteelt. De vruchtbare weilanden van het eiland leverden bovendien hooi van een prima kwaliteit dat niet alleen als voer door de eigen runderen werd opgegeten, maar ook werd doorverkocht; het hooi van Kampereiland was zeer gezocht.

Delta met huisterpen

Het eiland wordt aan de zuidzijde begrensd door de Kamper Zeedijk, aan de andere kant van de dijk begint de polder Mastenbroek.

In de *Belvederenota* wordt gezegd dat Kampereiland en Mastenbroek horen tot de zeeklei- rivierklei-ontginningen in de voormalige delta van de IJssel.

Over de cultuurhistorische identiteit van het gebied schrijft de nota: 'Het Kampereiland is ontgonnen in de zogenaamde vierde terpengeneratie. Het samenspel van de nog steeds aanwezige krekens of prielen, de zeer onregelmatige verkavelingstructuur en de *Einzelhöfe* op de individuele huisterpen vormen de grootste kwaliteit van dit gebied. Kampereiland is de enige delta met huisterpen. Deze terpen bevatten een schat aan informatie over de bewoning en exploitatie van het gebied. Aan de diverse dijken en kaden zijn de verschillende fases van inpoldering nog goed te zien. De oude IJssel-

lopen van het Noorddiep en het Ganzendiep geven een beeld van de dynamische waterstaatsgeschiedenis.' Dit lezend denk je al gauw 'wat heb ik daar aan als eenvoudige natuurliefhebber? Kijk je die bijzondere eigenschappen er wel vanaf?' Dat is inderdaad het geval.

Wie gewapend met wat historische interesse en kennis door het lage land rijdt, zal het opvallen dat de middeleeuwse Mastenbroeker polder (de inpoldering begon in 1340 en duurde tot 1390) is ontgonnen volgens een voor die tijd uniek en modern patroon. Kijk maar naar de geometrische en grootschalige opzet van wegen en weteringen. Toch is het geen saai landschap, de dijken slingeren zich door de polder, op veel plaatsen liggen nog de kolken, als even zovele bewijzen van vroegere

Langs de dijken in de polder staan nog veel gave boerderijen, zoals deze hoeve.

Aan de rand van de polder, in een bocht van de IJssel, staat het vermoedelijk uit de 10de eeuw stammende kerkje van Wilsum. Het is een van de oudste zaalkerken in Nederland.

De terp heet dit aardige woonboerderijtje. Veel boerderijen in de polder en het Kampereiland werden op terpen gebouwd, zodat de bewoners droge voeten hielden als het zee- of rivierwater weer eens flink steeg (foto boven).

Het dorpje Kamperzeedijk langs de gelijknamige dijk, die Mastenbroekerpolder en Kampereiland scheidt.

dijkdoorbraken. De bedijking tegen de zee, de verkaveling en de verdeling van het gebied tussen de omliggende steden en marken gebeurde in de tweede helft van de 14de eeuw. De bisschop had de eerste keus, hij kreeg een voorslag, het huidige 's Herenbroek. Zwolle kreeg Stadshagen, waar nu een nieuwe stadswijk wordt gebouwd. Die nieuwbouw (het plan Stadshagen 2) vormt samen met het tuinbouwgebied Koekkoek, het industriegebied Genemuiden en uitbreiding van Hasselt een viertal ernstige bedreigingen van het oude poldergebied. Die aantasting wordt ook door Heemschut met zorg gezien. Het oude landschap ligt er ondanks alles nog steeds weids en redelijk gaaf bij, het is zaak dat ook zo te houden.

Kampen bruist

De bloei van Kampen en de andere IJsselsteden nam na de Middeleeuwen snel af door de opkomende concurrentie van de Zeeuwen en de Hollanders. Daar kwam bij dat de rivier begon te verzanden en de schepen steeds groter werden. Een tijdje geleden las ik een

artikel over toerisme in Overijssel en daarin werd Kampen een beetje als achtergebleven gebied beschreven. Dat is ver naast de waarheid, want de stad is dynamisch en bruist van leven, zonder daarbij haar oude culturele erfgoed op te offeren. Wat die dynamiek betreft: de automobilist die nu de stad uit wil via de oude (vernieuwde) IJsselbrug, moet vaak in een lange rij wachten voor de rode verkeerslichten want het is knap druk op en rond de IJsselbrug. Elk nadeel heeft een voordeel, zo ook hier. Wie de route langs de IJssel neemt en moet wachten voor hij over de brug kan, heeft volop gelegenheid om de gemoderniseerde oeververbinding te bekijken. Heel apart zijn de merkwaardige gouden wielen die boven op het hefgedeelte van de brug zijn aangebracht. 'Gouden wielen' moet in dit geval letterlijk worden genomen, want de architect liet de wielen voorzien van een laagje bladgoud. Ooit liep Heemschut Overijssel storm tegen die wat kitscherige aankleding, maar nu de brug er eenmaal ligt, zijn de protesten minder geworden. Het is in elk geval een opvallende versiering.

Dijkdoorbraken

De bedijking tegen de zee, de verkaveling en de verdeling van dit gebied tussen de omliggende steden en marken gebeurde tussen 1364 en 1390. Hoog water was niet altijd een gevolg van dijkdoorbraken. Ook de Mastenbroekerpolder stond tot ver in de 19de eeuw elke winter blank. De boerderijen staken er op hun terpen als eilandjes bovenuit. De terpen bleven, hoewel er geen gevaar meer bestaat voor dijkdoorbraken en overstromingen. Zo rond het begin van de jaartelling werd de IJssel een zijtak van de Rijn. Deskundigen zeggen dat hierbij niet op een paar eeuwen eerder of later moet worden gekeken. De rivieren deden in die tijd immers wat ze zelf wilden. Pas na het jaar 1000 begon de waterafvoer via de IJssel toe te nemen. En dat had zo zijn gevolgen, de kleiafzettingen groeiden en in de 13de eeuw werd de IJsseldijk aangelegd. Daar moet men zich trouwens niet al te veel bij voorstellen, de dijk was aanvankelijk niet veel meer dan een meter hoog, maar zij zorgde er wel voor dat overstromingen minder werden. Ook de bevaarbaarheid van de rivier werd verbeterd. Zoals gezegd ontstond rond 1200 ook de IJsseldelta, in die tijd verscheen ook Kampen.

Kampen uit 1227

Die stad stak destijds veel geld in de ontwikkeling van de polders. In de Middeleeuwen konden de Kampenaren zich dat wel veroorloven, ze waren rijk genoeg. Kampen verdiende zijn geld voornamelijk met visserij en doorvoerhandel. Het juiste aantal inwoners van Kampen in de vroege Middeleeuwen is niet te achterhalen. Zwolle had in die tijd eigenlijk weinig in de melk te brokkelen. In 1404 woonden er niet meer dan 3200 mensen. In heel Overijssel woonden er trouwens in 1475 ook nog maar 52.600, zeg maar bijna zes per vierkante kilometer. In oude geschriften wordt

Kampen in 1227 voor het eerst genoemd. Vanaf de 11de eeuw ging het de jonge nederzetting enorm voor de wind. Twee eeuwen later was Kampen al de stad met de belangrijkste handel en scheepvaart van de noordelijke Nederlanden. De stad groeide niet alleen dankzij haar gunstige ligging aan de mond van de IJssel de rivier.

Zwolle

Zwolle noemt zich graag 'IJsselstad' maar eigenlijk zou dat 'Zwartewaterstad' moeten zijn. De stad had namelijk geen open verbinding met de IJssel. De Zwollenaars probeerden daar wel verandering in te brengen, maar het jaloers en wantrouwig toekijkende Kampen zag die concurrentie helemaal niet zitten en belette de Zwolse pogingen met succes. Zwolle kreeg pas in 1819 een verbinding met de IJssel via de Willemsvaart, een waterweg waarvan de aanleg niet in gang is gezet door koning Willem I, maar in 1809 door koning Lodewijk Napoleon. Willem I liet het werk een paar jaar later hervatten. In 1819 was het kanaal al klaar en dan te bedenken dat de hele graverij nog met de schop gebeurde. In 1871 werd de Grote Katerveersluis aangelegd. In 1964 ging de oude Willemsvaart dicht voor de scheepvaart omdat in dat jaar het grotere Zwolle-IJsselkanaal gereedkwam. Wie anno 2002 bij de Katerveersluizen staat, zal zich moeilijk kunnen voorstellen dat er ooit druk gevaren werd door de Willemsvaart. Romantisch-dromerig ligt het smalle kanaaltje stil achter de oude sluisdeuren. Het is een rustig hoekje van de stad.

In de Middeleeuwen moest Zwolle zijn schepen via het Zwartewater naar de Zuiderzee loodsen of via de Vecht, die bij Zwolle uitmondt in het Zwartewater, als de schippers naar het oosten wilden.

Zwartewater

Ja, dat Zwartewater, je vraagt je af waarom die rivier zo heet, want haar water is net zo min zwart als dat van de Donau blauw. Volgens Zwollenaar Dirk van der Schrier, oud-waterstaatsingenieur en bevlogen Heemschutter die alles weet van de waterbeheersing in de Overijsselse Noordwesthoek, komt de naam van de zwarte monniken die bij Hasselt een klooster bewoonden. De monniken verdwenen, de naam Zwartewater bleef. In de Mastenbroekerpolder is behalve het landschap nog meer te bewonderen. In een bocht van de IJssel ligt het stadje Wilsum, het heeft stadsrechten en is ouder dan Kampen. Wilsum kan bogen op een van de oudste zaalkerken van Nederland. Het gebouwtje stamt vermoedelijk uit de 10de eeuw. In de noordmuur is een lage dichtgemetselde Romaanse ingang te zien. De legende wil dat die ingang werd gemaakt in de tijd dat de Noormannen het hier voor het zeggen hadden. Ze wilden de kerkgangers op deze manier dwingen om bij het verlaten van de kerk hun hoofd te buigen voor de Noormannen en hun goden in het noorden. Jammer voor het verhaal, maar de werkelijkheid is

prozaïscher. De kerk is in de loop van de jaren verzakt en de poort zakte mét haar, daarom werd de deur dichtgemetseld.

De Sallandse IJsseldijk was volgens de dijkbrief van 1308 verhoefslaagd: de dijk werd verdeeld in een aantal stukken, gemeten naar het aantal hoefslagen dat een man te paard in een bepaalde tijd in draf kon afleggen. Het onderhoud van dat dijkgedeelte kwam dan voor rekening van de mensen die langs dat dijkvak woonden. De Sallandse dijk is ouder dan de zeedijk. De IJsseldijk was verdeeld in 86 vakken van ongeveer honderd roeden, elke Sallandse roede was circa 4,6 meter, heel modern verdeeld in tien voeten van 45,8 centimeter. De 86 verhoefslaagde delen werden begrensd door hardstenen palen. Vijf van die oude markeringen staan nog altijd langs de dijk.

Midden in de polder ligt het stadje Mastenbroek, waar de eerste kerk rond 1370 werd gebouwd. Een moderne bezienswaardigheid vergeleken met de leeftijd van de polder is het gemaal Mastenbroek, een van de negen nog werkende stoomgemalen die Nederland rijk is. Het is van Nederlands fabrikaat, de machine werd gebouwd in 1856. De schepraders van het gemaal hielden de polder droog tot 1961, toen verrees er naast het 19de-eeuwse gemaal een elektrisch vijzelgemaal. De oude stoommachine wordt in bedrijf gehouden door vrijwilligers.

Rond de polder liggen aan het Zwartewater nog twee oude kleinere steden: Genemuiden en Hasselt. Vooral Hasselt is een juweeltje, de VVV heeft voor bezoekers onder meer een aardige rondwandeling klaarliggen van ongeveer drie kilometer.

Er is voor de liefhebber van ons culturele erfgoed op dat toch betrekkelijk klein stuk Overijssel genoeg te zien en te beleven om er een dag door te brengen!

Met veel dank aan Heemschutter ir. Dirk van der Schrier voor de informatie.

H. Nieuwenhuis is PR-medewerker van Heemschut Overijssel.

Nog een gave terpenboerderij in polder Mastenbroek.